

ՏԵՐ ՆԻԿԱԴԻՄ ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅՈՒԽԱՆԱՆԵՒ

«ՊԱՐՍԻԿ ԻՍԼԱՏՈՒՆ» ԱՓՐԱՅԱՏԻ ԹԱԽՎԻԹԱՆԵՐԸ ԵՒ ԴՐԱՆՑՈՒՄ ԱՐՏԱՅՈՒԿԱԾ ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*¹

1. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արեւելքի Ասորական Եկեղեցու քրիստոսաբանությունը լավ հասկանալու համար պետք է խորությամբ ուսումնասիրել այդ Եկեղեցու դավանաբանությունը եւ այդ դավանաբանական մտքի զարգացումը: Որպեսզի հստակ պատկերացում կազմենք Արեւելքի Ասորական Եկեղեցու քրիստոսաբանության մասին, պետք է սկսել ասորի Եկեղեցու վաղ շրջանի աստվածաբաններից: Սույն հոդվածում փորձ է արվում վերհանելու Ասորի Եկեղեցու վարդապետների քրիստոսաբանական պատկերացումները եւ ժամանակագրական հերթականությամբ ցույց տալու դրանց զարգացումը:

Առաջին եկեղեցական հայրը, որի գրվածքներում կարելի է գտնել քրիստոսաբանական մտքի նախանշույլներ, Ափրահատ Իմաստունն է (մոտավոր 280–345 թթ.): Ափրահատի կենսագրության մասին շատ կցկտուր տեղեկություններ են պահպանվել, որոնք կարելի է տեսնել իր աշխատանքներում: Այսպես՝ Ը. դարի հեղինակ Գոբրգիսը իր՝ Իշո քահանային ուղղված նամակում Ափրահատի թախվիթաների (ասորերենից բառացի նշանակում է ապացույցներ)² վերաբերյալ, կցկտուր տվյալներ է հաղորդում վերջինիս կենսագրության մասին՝ նրա իսկ գործերից: Արաբների եպիսկոպոս Գեւորգի նամակի ասորերեն բնագիրը առաջին անգամ հրատարակել է Լե-

* Ստացվել է՝ 31.03.2026, գրախոսվել է՝ 25.04.2026: Էլ. հասցե՝ shamashaarm@yahoo.com:
¹ Այստեղ «քրիստոսաբանություն» եզրույթը գործածվում է պայմանական իմաստով, քանի որ այն ձեւավորվել էւ շրջանառվել է ավելի ուշ՝ հատկապես Քաղկեդոնի ժողովում քննվող դավանաբանական հարցերի համատեքստում:
² Թախվիթաներն ասորական գրականության բուն արշալույսին արված նշանավոր գրվածքներ են՝ ասորական տառերի թվով կազմված. 22 (հետագայում ավելացրած եւս մեկը) ճառ, խրատական հորդորներ կամ քարոզներ, որոնք բառացիորեն կարելի է թարգմանել նաեւ որպես ապացույց կամ ցուցմունք:

գարդը³: Նամական ունի հետեւյալ վերնագիրը. «Տանուկիրների եւ Տուրտների եւ ակուլիտների եպիսկոպոս Սուրբ Գեորգիսի այն ինչ հարցերի պատասխանը, որ ուղղել է նրան երեց մենակյացը»: Իր նամակում, սակայն, Գեորգ եպիսկոպոսը չի տալիս Ափրահատի անունը եւ չի նշում նրա եկեղեցական աստիճանը: Գեորգ եպիսկոպոսը նրան անվանում է լոկ «Պարսիկ Իմաստուն» եւ չի նշում անգամ նրա բնակության վայրը: Սկզբում բացատրելով նամակն ուշացնելու պատճառները՝ հեղինակը գրում է. «Առաջին գլուխ: Այն անձնավորության մասին, որ կրում է «Պարսիկ Իմաստուն» մականունը, եւ որը նամակների ձեւով մի գրվածք է հեղինակել զանազան նյութերի մասին...»⁴: Այլ կենսագրական տվյալներ նամակը չի հաղորդում:

2. ԱՓՐԱՀԱՏԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՊԱՀՊԱՆՎԱՄ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԸ

Հաշվի առնելով Ափրահատի աշխատությունների թվագրումը՝ ասորագետ Ռ. Մուրայը նրա կյանքի տարիներն առաջարկում է համարել 270–345 թվերի միջակայքը⁵: Նա ապրում էր Նինվեի՝ ներկայիս Իրաքի Մոսուլ քաղաքի շրջանում, եւ Մար Մաթայ վանքի եպիսկոպոսն էր: Ափրահատը ծնվել էր Պարսկաստանում ոչ քրիստոնյա ընտանիքում. ըստ երեւույթին՝ նրա ծնողները եղել են հեթանոսներ կամ զրադաշտականներ: Այսպիսի եզրակացություն համար հիմք է դարձել Ափրահատի՝ իր թախավիթաներից մեկում հաղորդած տվյալը, թե՛ «Մենք մերժեցինք կռապաշտությունը, որ մեզ հասել էր նախնիներից»⁶: Որոշ գիտնականներ՝ օրինակ Վ. Ռայթը, հաշվի առնելով, որ նրա Ֆարհադ անունը պարսկական անվան ասորական տարբերակն է, կարծում են, որ նա ծնվել է զրադաշտական ընտանիքում: Գիտնականների մի մասն էլ համարում է, որ Ափրահատը հրեական արմատներ ունի, քանի որ գրում է հրեաների համար՝ ի պաշտպանություն քրիստոնեություն⁷:

³ *Տէս* Письмо Георгия, епископа Арабов, к священнику Иисусу, Р. LEGARDE, de Analecta syriaca, Leipzig, 1858, էջ 108–121:

⁴ *Նույն տեղում*, էջ 108–121:

⁵ *Տէս* R., MURRAY, Symbols of Church and Kingdom. A study in Early Syriac Tradition, Cambridge, 1975, էջ 29:

⁶ *Տէս* Г. М. КЕССЕЛЬ, Восточная патрология. Афраат Персидский Мудрец, <https://predanie.ru/book/67520-afraat-tvoreniya/>:

⁷ *Տէս* W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, edited from syriac manuscripts of the fifth and sixth century in the British Museum, with an English translation, London, 1869 (non vidi),

Ափրահատ անունը հանդիպում է ոչ վաղ, քան ժ. դարի աղբյուրներում, որտեղ այդ անունն ուղեկցվում է Պարսիկ Իմաստուն վերադիրով: Իր թախվիթաներից մեկում Պարսիկ Իմաստունն իրեն անվանում է Մար Յակու (Հակոբ), որը հետագայում շփոթմամբ Հակոբ Մծբնեցու (ծննդ. թ. անհայտ է – 338/348 թթ.) հետ նույնականացնելու պատճառ դարձավ⁸, որ հայտնի էր որպես Նինվեի փրկիչ եւ Ասորիքում արիոսականությունը արմատախիլ անող եկեղեցական գործիչ: Այս շփոթմունքն ի հայտ է գալիս Ափրահատի գործերի Ե. դարի հայերեն թարգմանության մեջ, որտեղ որպես հեղինակ նշվում է Հակոբ Մծբնեցին⁹, եւ Գենադիոս Մարսելացու նշումի պատճառով, որն Ափրահատին անվանում է՝ «Հակոբ, որն իմաստուն է կոչվել, Մծբնի, լավ հայտնի պարսկական քաղաքի եպիսկոպոսը»¹⁰: Այս տեսակետն այսօր գիտնականները հերքում են՝ հետեւյալ մի քանի պատճառներով.

ա) Հակոբ Մծբնեցին ապրում էր Մծբնում, որն այդ ժամանակ Հռոմեական կայսրության մաս էր, իսկ Ափրահատը՝ Սասանյան Պարսկաստանի ասորախոս տարածքներում:

բ) Հակոբ Մծբնեցին մահացել է 338 թ., ինչը թախվիթաների գրության թվականից մի քանի տարի առաջ է:

գ) Եկեղեցական ավանդության մեջ պահպանվել է Հակոբ Մծբնեցու «Մեծ», բայց ոչ երբեք «Իմաստուն» մականունը:

Հայագիտության մեջ մինչեւ Ի. դարը նույնպես գերակշռում էր այն տեսակետը, որ թախվիթաների հեղինակը Հակոբ Մծբնեցին է: Հեղինակի վերաբերյալ շփոթն արտացոլվեց նաեւ 1756 թ., երբ Ն. Անտոնելլին Հռոմում հրատարակեց թախվիթաների հայերեն բնագիրը՝ լատիներեն թարգմանությամբ, ծանոթագրություններով եւ բացատրություններով¹¹:

F. C. BURKITT, *Early Eastern Christianity*, St. Margaret's lectures 1904 on the Syriac-speaking Church, New York, 1904, Г. М. КЕССЕЛЬ, *Восточная патрология. Афраат Персидский Мудрец*, Н. И. САГАРДА, *Полный корпус лекций по патрологии*, Санкт-Петербург, 2004:

⁸ ՏՆՍ Գ. М. КЕССЕЛЬ, *Восточная патрология. Афраат Персидский Мудрец* (էլ. տարբերակ):

⁹ ՏՆՍ G. LAFONTAINE, *La version armenienne des oeuvres d'Aphraate le Syrien* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 382–383). Louvain, 1977, էջ 205–206:

¹⁰ *Լատիներեն բնագիրը տէս* Jacobus, cognomento Sapiens, Nisibena nobilis Persarum modo civitatis episcopus. Gen. Mass. Script. eccl. 1, PL 58, 1060C:

¹¹ ՏՆՍ N. M. ANTONELLUS, *Sancti Patris nostril Jacobi episcopi Nisibeni Sermones. Cum Praefatione, Notis et Dissertatione de Ascetis, quae omnia nunc primum in lucem produent*, Romae, 1756 (non vidi):

Հետագայում, 1824 թ. Պոլսում լույս ընծայվեց նույնի միայն հայերեն բնագիրը՝ հետեւյալ վերտառութեամբ. «Գիրք, որ կոչի Զգօն արարեալ սրբոյն Յակովբայ երիցս երանեալ Հայրապետին Մծբին քաղաքի՝ ըստ խնդրոյ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, սակս մանկանց նորոյս Սիովնի»: Դժբախտաբար, հայերեն բնագիրը ամբողջական չէր: Այն պարունակում էր փոքր-ինչ տարբեր դասավորվածութեամբ առաջին 19 ճառերը եւ շունք վերջին շորսը¹²: «Զգօն»-ն ասորերեն «խաքիմա» բառի թարգմանութեանն է, որ նշանակում է «իմաստուն»: Վերոնշայլ երկու հրատարակութեաններն էլ հեղինակ են նշում Հակոբ Մծբնեցուն:

1977 թ. Բելգիայում Գ. Լաֆոնտենի աշխատասիրութեամբ լույս տեսավ Ափրահատի ճառերի հայերեն թարգմանութեան քննական-համեմատական բնագիրը եւ դրանց լատիներեն թարգմանութեանը¹³, որով վերջ դրվեց հեղինակի վերաբերյալ շփոթին:

3. ԱՓՐԱՀԱՏԻ ՄԱՍԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ, ՆՐԱ ԳՈՐԾԵՐԻ ԱՍՈՐԵՐԵՆ ԲՆԱԳԻՐՆ ՈՒ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ափրահատի դավանաբանական ժողովածուն, որն ընդգրկում է 23 ճառ՝ գրված 337–345 թթ., ասորական գրականութեան ուշագրավ հուշարձաններից է: Ստեղծված լինելով Պարսից տերութեան տարածքում՝ այն գերծ է մնացել հունահռոմեական ազդեցութեանից եւ այդ պատճառով մեծ հետաքրքրութեան է ներկայացնում բուն արեւելյան դավանաբանական մտքի ուսումնասիրման տեսանկյունից: Հատկապես նշանակալի են քրիստոնեութեան եւ հուդայականութեան հակասութեանները լուսաբանող ճառերը: Ինչ վերաբերում է ժողովածուի գեղարվեստական եւ լեզվական արժանիքներին, ապա բանասիրութեան մեջ այն դասական ասորերենի լավագույն նմուշներից մեկն է¹⁴:

Ափրահատի ճառերի ասորերեն բնագիրն առաջին անգամ տպագրվել է 1869 թ. Վ. Ռայտի աշխատասիրութեամբ¹⁵: Երկրորդ հրատարակու-

¹² Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, «Զգօն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը, Պատմա-բանասիրական հանդես, Երեւան, 1964, 1 հատոր, էջ 257:

¹³ ՏԷՍ G. LAFONTAINE, La version armenienne des oeuvres d'Aphraate le Syrien, "Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium" 382 Arm. 7 (texte), 383 Arm. 8 (traduction), Louvain, 1977:

¹⁴ ՏԷՍ TH. NÖLDEKE, Mandäische Grammatik, Halle, 1875:

¹⁵ ՏԷՍ W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage:

Թյունն իրագործել է Յ. Փարիզոն 1894–1907 թթ.¹⁶: Սակայն, ինչպես նշեցինք, Ափրահատի ժողովածուն բանասիրությանը հայտնի էր այս հրատարակությունից շատ առաջ՝ շնորհիվ նրա հնագույն հայերեն թարգմանության¹⁷: Տարօրինակ է սակայն, որ իր հայրենիքում՝ ասորական Եկեղեցում, սակավաթիվ հետքեր են մնացել Ափրահատի քարոզների օգտագործման կամ թողած ազդեցության մասին: Առաջին ասորի հեղինակը, որի գործերում նշված քարոզների հետքեր կամ անորոշ ակնարկներ կան, Իսահակ Անտիոքացին է (Ե. դարի առաջին կես): Այնուհետև Պարսիկ Իմաստունին հիշատակում է ասորի բառարանագիր Յեսու Բար Բահլուլը (Ժ. դար) Ափրահատ անվան տակ հետեւյալ ձևով՝ «...դրախտի վերաբերյալ գրքում հիշատակված Ափրահատը, ըստ ավանդության, Պարսիկ Իմաստունն է»¹⁸: ԺԱ. դարի ասորի հեղինակ Եղիաս Բերսինեուսը եւս հիշատակում է Պարսիկ Իմաստունին հետեւյալ ձևով՝ «Ադամի տան տարիները բերվում են ըստ Ափրահատի, Պարսիկ Իմաստունի հիշատակումների»¹⁹: Այնուհետև նշում է հայտնի Գրիգոր Բարհեբրայոսը (մահ. 1286 թ.), որը գրում է. «Եւ նրա ժամանակ (այսինքն՝ Սելեւկիայի եպիսկոպոս Պապայի, որը մահացել է 326 թվականին՝ խոր ծերության հասակում), հայտնի էր Պարսիկ Իմաստունը, որի անունը Ֆարհադ է, որն ասորերեն մի գիրք է գրել՝ «Յորդոր» վերնագրով, եւ 22 նամակ՝ ըստ այբուբենի տառերի»²⁰: «Հորդոր» վերնագիրը կրող գիրք ասելով՝ Բարհեբրայոսն անշուշտ նկատի ունի 23-րդ՝ «Խաղողի ողկույզի» ճառը, թեեւ «Հորդոր» վերնագիրը բովանդակության տեսակետից ավելի կվայելեր 14-րդ՝ «Շրջաբերական թուղթ» ճառին:

Արեւելքի Ասորական Եկեղեցու եպիսկոպոս Ավդիշո Բար Բրիխան (մահ. 1318 թ.) իր ասորական եկեղեցական հեղինակների ցուցակում²¹ տալիս է հետեւյալ տեղեկությունները. «Երանելի Ափրահատը՝ Պարսիկ Իմաստունը, գրել է երկու հատոր, այլեւ ճառեր, որոնք դասավորված են այբուբենի կարգով»: Այստեղ Ավդիշո Բար Բրիխան շփոթում է մի բան:

¹⁶ SÉU L. PARISOT, *Aphraatis Sapientis Persae Demonstrationes*, «Patrologia Syriaca», pars I. T. 1–2, Paris, 1894–1907:

¹⁷ Ավելի մանրամասն տես Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, «Զգոն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը, էջ 262:

¹⁸ SÉU “Chronicon ecclesiasticum” ED. ABBELOOS ET LAMY, Lovan, 1877, III, էջ 33:

¹⁹ SÉU J. S. ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalis*, t. I, էջ 532, t. III, pars I, էջ 3:

²⁰ SÉU “Chronicon ecclesiasticum”, նույն տեղում:

²¹ SÉU J. S. ASSEMANI, *Bibliotheca Orientalis*, t. I, էջ 532, t. III, pars I, էջ 3:

Տառերի կարգով դասավորված ճառերը հենց այն երկու հատորներն են (1–10 եւ 11–22 քարոզները), որ գրել է Պարսիկ Իմաստունը, եւ Ռայտի հրատարակության հիմքը կազմող ձեռագրերն էլ երկու հատորի են բաժանվել: Այս է ամենը, ինչ ասվում է Պարսիկ Իմաստուն Ափրահատի մասին ասորական աղբյուրներում:

Ափրահատն իրեն անվանում է Սուրբ Գրքի աշակերտ²²: Նա իր գրվածքներում մեջբերում է միայն սուրբգրային հատվածները, սակայն շատ ժամանակ իր մեջբերումները չեն համընկնում ո՛չ Աստվածաշնչի հրեական բնագրի, ո՛չ էլ ասորական Պեշիթայի հետ: Ափրահատն ավետարանական տեղիները տալիս է ըստ Տատիանոսի Դիատեսարոնի, իսկ Հին Կտակարանից հատվածները շատ դեպքերում կարող են արտացոլել Պեշիթայից ավելի վաղ բնագրային ավանդույթուն: Մի քանի դրվագներում Ափրահատը փոխում է նաեւ սուրբգրային շարադրանքը կամ միտումնավոր այն ընդլայնում, ավելացնում մեկնություններ, որպեսզի ավելի մատչելի դարձնի իր գրածը: Կամ էլ պատճառն այն է, որ նա իր հիշողությամբ եւ առանց բառացի մեջբերելու է գրում այս կամ այն տեղին²³:

Գիտնականները շատ բարձր են գնահատում Ափրահատի ասորերենը: Դր. Բերտը գրում է. «Մեր (այս.՝ Ափրահատի.– Ն. Յու.) քարոզների լեզվի բնույթը մեզ հավաստիացնում է, որ դրանք ծագել են պարսից պետության ասորերեն խոսող մասում: Մեր քարոզների լեզուն զերծ է ասորիների այնքան սիրած օտար բառերից եւ նրա շարահյուսությունը հատուկ սեմական ձեւ ունի»²⁴: Ըստ սեմագիտության աշխարհահռչակ գիտնական Թեոդոր Նյուրգեկեի. «Ով որ ուզում է ասորերենի շարահյուսությունը գրել, նա զլխավորապես պետք է հետեւի Ափրահատին»²⁵:

Մնում է հիշատակել, որ Ափրահատի քարոզները, Հակոբ Մծբնեցուն վերագրելով, ավելի մեծ ազդեցություն ու հարգ են ունեցել հայերի, քան թե ասորիների շրջանում: Հայերեն «Զգօն»-ի սկզբում տպագրված է մի թուղթ (էջ 3–4), որի վերնագիրն է՝ «Թուղթ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսավորչին առ Յակոբ եպիսկոպոսն Մծբին քաղաքի», որով իբր Գրիգոր

²² SÉU J. PARISOT, Aphraate // Dictionnaire de Theologie catholique, t.1. Col.1457–1463. Paris,1903, col.1049:

²³ SÉU Г. М. КЕССЕЛЬ, Восточная патрология. Афраат Персидский Мудрец, <https://predanie.ru/book/67520-afraat-tvoreniya/>:

²⁴ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՅԱՆ, «Զգօն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը, էջ 263:

²⁵ SÉU TH. NÖLDEKE, Mandätsche Grammatik, Halle, 1875, էջ XXI:

Լուսավորիչը խնդրում է Մծբինի եպիսկոպոսին իրեն հրահանգել քրիստոնեական հավատի եւ նրա հետ կապված խնդիրների վերաբերյալ: Սակայն, ինչպես որ հիշատակված ճառերը կամ թղթերը Մծբինի Հակոբ եպիսկոպոսին չեն պատկանում, այնպես էլ միանգամայն անտեղի է այստեղ մեջբերված Գրիգոր Լուսավորչի անունը: Դիմողը եղել է անշուշտ Գրիգոր անունը կրող մի հոգեւորական, բայց առաջին սխալին՝ թուղթը Մծբինի եպիսկոպոսին վերագրելուն անմիջապես հետեւել է երկրորդը, այն է՝ Գրիգորը դարձել է Գրիգոր Լուսավորիչ, թերեւս՝ ժամանակակից երկու նշանավոր գործիչների անունները միմյանց կապելու համար:

Ըստ Երվանդ Տեր-Մինասյանի՝ Ափրահատի գրքի հայերեն թարգմանությունը կատարվել է անշուշտ Ե. դարում, եւ թվում է, թե ասորերենից կատարված առաջին թարգմանություններից մեկն է, ուրեմն կատարված պիտի լինի Ե. դարի առաջին կեսին: Սա հասկանալի է դառնում նրանից, որ հայերեն թարգմանությունը 2-րդ ճառի մեջ նույնությամբ պահպանել է մի հատվածը, որում ասված է, թե աշխարհի վերջը լինելու է 6000 տարի հետո (այսինքն՝ հայկական տարեգրությամբ՝ Քրիստոսից հետո 500 թվին): Եթե թարգմանությունը կատարված լիներ 500 թ. հետո, հայ թարգմանիչը այդ տեղը համապատասխան փոփոխության կենթարկեր, ինչպես որ այլ տեղերում է արել: Այնուհետեւ Երվանդ Տեր-Մինասյանն իր ««Զգօն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը» հոդվածում գրում է. «Դժբախտաբար ձեռքի տակ չունեմ Ռայտի ասորերեն հրատարակությունը, որպեսզի հնարավորություն ունենայի հայերեն թարգմանությունը համեմատել ասորերեն բնագրի հետ եւ որոշել հայերեն թարգմանության որպիսությունն ու արժեքը»²⁶: Այսօր ձեռքի տակ ունենալով ասորերեն բնագիրը՝ կարող ենք համեմատել Ափրահատի ճառերի ասորերեն եւ հայերեն բնագրերը: Այսպիսի համեմատությունը ցույց է տալիս, որ հայերենի թարգմանության ժամանակ թարգմանիչը քաջատեղյակ է եղել ասորերենին եւ, առհասարակ, աշխատել է տալ բնագրի ճշգրիտ թարգմանությունը եւ դրան այն աստիճան հավատարիմ է եղել, որ հայերեն թարգմանության մեջ ներմուծել է նույնիսկ ասորերենի որոշ լեզվական առանձնահատկություններ՝ ասորբանություններ: Շատ տեղերում թարգմանիչն էլ սխալ է թարգմանել՝ կամ իր ձեռքին եղած բնագրի սխալաշատ լինելու պատճառով, կամ բնագիրը սխալ կարգալու հետեւանքով: Թարգմանիչը նաեւ արել է կամայական

²⁶ Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ, «Զգօն» կոչված գրքի հեղինակի հարցը, էջ 263:

հավելումներ, կրճատել է ասորերեն բնագրում առկա որոշ արտահայտություններ: Հաճախակի են այն դեպքերը, երբ ասորերեն բնագրի մի բառի փոխարեն թարգմանիչը երկու հոմանիշ է գրել: Ուսումնասիրելով եւ համադրելով հայերեն եւ ասորերեն բնագրերը՝ Ափրահատի գործերի հայերեն թարգմանությունը կարող ենք համարել մեկ թարգմանչի գործ, իսկ նրա ձեռքին եղած ասորերեն բնագիրը՝ համապատասխան Ռայտի հրատարակած ասորերեն բնագրին:

Ափրահատի ճառերը հսկայական նշանակություն ունեն Դ. դարի ասորական արեւելքի պատմության, հռոմեապարսկական հարաբերությունների, ասորական քրիստոնեության առանձնահատկությունների, վանականության եւ անապատականության ծագման եւ այլ հարցերի ուսումնասիրության համար, սակայն սույն հոդվածի շրջանակը ներառում է միայն քրիստոսաբանական պատկերացումների քննարկումը: Ուստի, հաջորդիվ պահպանված ասորերեն բնագրի մանրակրկիտ քննության հիման վրա ներկայացնելու ենք Ափրահատի քրիստոսաբանական հայացքները:

4. ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱՓՐԱՀԱՏԻ ԹԱԽՎԻԹԱՆԵՐՈՒՄ

Նախքան այդ ներկայացնենք Ափրահատի՝ հավատքի մասին ճառից դրվագներ, որպեսզի ճիշտ պատկերացում կազմվի նրա դավանանքի մասին: Ափրահատն իր դավանաբանությունը շարադրելիս չի դիմում դասական եղանակին. խոսքը չի սկսում Աստծու միակության, Սուրբ Երրորդության, Տիրոջ Մեսիանական բնույթի, Մկրտության կամ Հարության մասին դրույթներով, այլ միանգամայն ուրիշ ուղիով է գնում: Ափրահատն իր I ճառն սկսում է հավատքի մասին խոսքով: Նրա համար հավատքի հիմքը ամուր քարն է, որը նույն Ինքը՝ Տեր Հիսուս Քրիստոսն է: Այս քարի վրա հիմնվում է հավատքը, եւ հավատքի վրա վեր է խոյանում ողջ շինությունը, քանի դեռ այն չի ավարտվել: Հենց այս հիմքն էլ ողջ շինության սկիզբն է: Դրա համար, երբ մարդը մոտենում է հավատքին, նա իրեն դնում է քարի վրա, որը Հիսուս Քրիստոսն է: Ըստ Ափրահատի՝ երբ այս ողջ շինությունը կառուցվի ու ավարտվի, դա կլինի Քրիստոսի համար տուն եւ բնակության տաճար, ինչպես Երեմիա մարգարեն է ասում. «Տիրոջ տաճարը, դ՛ո՛ւք Տիրոջ տաճարն եք, եթե ուղղեք ձեր ճանապարհներն ու ձեր գործերը» (Երեմիա է. 4–5): Երբ այդ տունը պիտանի լինի բնակության համար, մարդը

պետք է ջանք գործադրի, որ այն լցնի ամենով, ինչը վայել է թագավորի բնակության համար: Մարդն իր մարմինը պետք է մաքուր պահի եւ առաքինություններով լցնի, որ Երկնային Թագավորը բարեհաճի բնակություն հաստատել այդ տաճարում: Իսկ եթե թագավորի համար նախատեսված տանը ինչ-որ բան պակասելու է, ապա տան տերը՝ մարդը, մահվան է դատապարտվելու այն բանի համար, որ չի գեղեցկացրել եւ չի պատրաստել այն հավուր պատշաճի թագավորի բնակության համար²⁷: Ուստի մարդը, որի մարմինը Քրիստոսի բնակության համար է պատրաստվում, պետք է ուշադիր լինի, որ այն արժանի լինի Քրիստոսի բնակությանը: Դրա համար մարդը պետք է իր շենքը՝ մարմինը, կառուցի ժայռի վրա, որը Հիսուս Քրիստոսն է, ուստի՝ ժայռի վրա է հիմնվում հավատքը, եւ հավատքի վրա էլ հիմնվում է ողջ շենքը: Քրիստոս եւ այդ շենքի հիմնաքարն է, եւ բնակվողն այդ շենքում²⁸: Հավատքը բարձրացնում է մեզ դեպի երկինք, փրկում է մեզ ջրհեղեղից, մարում է կրակը, կերակրում է քաղցածներին, հետ է բերում մեզ գերեզմանից, փակում է առյուծների բերանը, խոնարհեցնում է հպարտներին, վեհացնում է հեզերին²⁹: Ափրահատի համար մարդու առաքինություններից են պահեցողությունը, աղոթքը, սերը, գթությունը, համեստությունը, կուսությունը, ժուժկալությունը, իմաստությունը, հյուրընկալությունը, պարզությունը, հանգստությունը, մեղմությունը, բարությունը, տխրությունն ու մաքրությունը: Եւ այս թվարկած հատկությունները մարդու հոգու հավատքի երանգներ են³⁰:

Առաջին թախվիթայի 19-րդ պարբերությունում կարդում ենք Ափրահատի հավատքի բանաձեւը. «Երբ մարդ հավատա Աստծուն՝ ամեն ինչի Տիրոջը, Որն արարեց երկինքն ու երկիրը, ծովերը եւ ամենը ինչ, որ դրանցում է, Որն արարեց Ադամին՝ իր պատկերով, Որը Մովսեսին տվեց օրենքը, Որն իր Հոգին ուղարկեց մարգարեների մեջ, Որն ուղարկեց իր Մեսիային աշխարհ, եւ մարդը պետք է հավատա մեռելների հարությանը, եւ հավատա Մկրտության խորհրդին: Այս է Աստծու Եկեղեցու հավատքը: Եւ մարդը պետք է հրաժարվի ժամերը, շաբաթները, ամիսներն ու տարվա եղանակները դիտելուց, [հրաժարվի] կախարդությունից, գուշակություն-

²⁷ «Հավատքի մասին I թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, էջ 8:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 9:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 22:

³⁰ Տե՛ս F. C. BURKITT, Early Eastern Christianity, էջ 83:

նից, աստղագիտությունից եւ մոգությունից, պոռնկությունից եւ խրախճանքներից ու մոլորություններից, սատանայի զենքերից եւ ականջահաճո հերյուրանքներից, աստվածուրացությունից եւ դավաճանությունից: Եւ ոչ մեկը չպետք է կեղծ վկայություն տա, եւ ոչ ոք չպետք է երկլեզվանի լինի: Սրանք են հավատքի գործերը, որ հիմնված են ճշմարիտ ժայռի վրա, որը Մեսիան է, Որի վրա բարձրանում է շենքը»³¹: Այսպիսին է Ափրահատի հավատո հանգանակը: Նրա համար քրիստոնեությունը Սուրբ Հոգու՝ մարդու մեջ բնակության հայտնությունն է եւ բարոյական շարիքի դեմ պայքարն է: Սակայն դա հունական եւ լատինական աստվածաբանության հակապատկերն է³²: Հայրաբանության գիտակ Սագարդան էլ այսպես է գրում Ափրահատի դավանաբանական հայացքների մասին խոսելիս. «Ափրահատի համար քրիստոնեությունը Սուրբ Հոգու հայտնություն է, Սուրբ Հոգու, որ բնակվում է մարդու մեջ եւ մարտնչում է բարոյական շարիքի հետ»³³:

Ափրահատը քիչ է խոսում Երրորդաբանության մասին, սակայն լիովին ընդունում է այն՝ Հնդհանրական Եկեղեցու պատկերացմամբ: Այսպես՝ Ափրահատն ասում է. «Օ՛, դու, որ երգվում ես քո գլխով, այն էլ կեղծավորությունմբ, եթե դու կանչում ես Յ հզոր եւ փառավորյալ անունները քո գլխին՝ Հայր, Որդի եւ Սուրբ Հոգի, եւ եթե դու ստացել ես կյանքի դրոշմը, մի խոսքով՝ եթե դու մկրտվել ես, ապա մի՛ երգվիր քո գլխով»³⁴: Անդրադառնալով Ափրահատի՝ Սուրբ Երրորդության մասին դավանանքին, Սագարդան ասում է. «Նրա Եկեղեցին ընդունում էր Սուրբ Երրորդությունը եւ մկրտում դրա անունով: Ափրահատը գիտեր, որ Աստված մեկ է, մեկ է նրա Մեսիան, եւ մեկ է Հոգին, եւ մեկ է հավատքը, եւ մեկ է մկրտությունը»³⁵: Պետք է նշել, որ Ափրահատի համար Սուրբ Հոգին իգական սեռի է, որը հատկանշական է սեմական լեզվին եւ վաղ քրիստոնեության ժամանակ օրինաչափ էր: Երբ Ափրահատը խոսում է Սուրբ Հոգու մասին, նա ասում է, որ ինչպես զավակն է թողնում իր հորն ու մորը եւ ամուսնա-

³¹ «Հավատքի մասին I թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, էջ 22–23:

³² Տե՛ս F. C. BURKITT, Early Eastern Christianity, էջ 85:

³³ Տե՛ս Н. И. САГАРДА, Полный корпус лекций по патрологии, էջ 1164:

³⁴ «Համեստության մասին 9-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, էջ 180:

³⁵ Տե՛ս Н. И. САГАРДА, Полный корпус лекций по патрологии, էջ 1165:

նում, այնպես էլ՝ երբ քրիստոնյան հրաժարվում է կուսակրոնությունից, նա թողնում է իր հորը՝ Աստծուն, եւ մորը՝ Սուրբ Հոգուն: Ուստի Ափրահատի համար կարեւոր է, որ մարդը մնա կուսակրոն, որ չզրկվի աստվածային շնորհից³⁶:

Ափրահատի աստվածաբանությունը քննելիս մեկ կարեւոր փաստ եւս պետք է նկատի ունենալ: Իր ժամանակներում ասորական եկեղեցական ավանդությունը բավականին ինքնուրույն էր: Քրիստոնեական գրավոր ժառանգությունը հունարենից ասորերենի թարգմանությունը դեռ բավականին թափ չէր առել, եւ լեզվական առումով ասորի քրիստոնյաներն ավելի մոտ էին հրեաներին, քան այն քրիստոնյաներին, որոնք ապրում էին Հռոմեական կայսրության տարածքում: Դրանով է պայմանավորված մի շարք գիտնականների կարծիքը, թե Ափրահատի գործերը մեծ ազդեցություն են կրել հրեական ավանդությունից: Այսպես՝ Ափրահատի գրական ժառանգությամբ զբաղվող գիտնականների մի ստվար զանգված նրա էկզեգետիկ եղանակի հատկությունները բացատրում էր վերջինիս՝ ռաբբիական ավանդությունից ազդված լինելով, եւ դա այնքան մեծ համոզմունք էր, որ որոշները նրան անվանում էին «հրեաների օրինակելի աշակերտ»³⁷:

Անդրադառնանք Ափրահատի քրիստոսաբանական հայացքներին՝ ժամանակագրական հերթականությամբ քննելու համար Արեւելքի Ասորական եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի զարգացումը: Ափրահատը չունի քրիստոսաբանական հայացքների հաջորդական եւ համակարգված շարադրանք: Իգնասիո Օրտիս դե Ուրբինայի եւ Արթուր Վյոբուսի հետազոտություններից, սակայն, երեւում է, որ, այնուամենայնիվ, Ափրահատի թախվիթաներից կարելի է առանձնացնել որոշ քրիստոսաբանական ձեւակերպումներ: Դրանք համակարգված չեն, եւ դրանցում չկա հստակ պատկերացում Քրիստոսի աստվածությունից մասին այնպես, ինչպես Նիկիայի Տիեզերաժողովի կանոններում, որի մասին Ափրահատը ոչ մի հիշատակում չի անում, չնայած, որ ժամանակագրական առումով դա անհնարին չէր: Սակայն չպետք է մոռանալ Դ. դարի քաղաքական խճանկարը, եւ Արեւելքի

³⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս «Կուսության մասին 18-րդ թախվիթա», W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, the Persian Sage, էջ 354, F. C. BURKITT, Early Eastern Christianity, էջ 89:

³⁷ Տե՛ս G. STEMBERGER, Exegetical Contacts between Christians and Jews in the Roman Empire // Hebrew Bible / Old Testament. The History of Its Interpretation. Vol. I. Göttingen, 1996, էջ 570:

Ասորական Եկեղեցու դերն ու աշխարհաքաղաքական իրավիճակն այդ ժամանակ: Ափրահատի Եկեղեցին՝ Արեւելքի Ասորական Եկեղեցին, զարգանում էր բյուզանդական օյկումենեից անկախ. օրինակ՝ Նիկիայի Տիեզերաժողովի կանոններն առաջին անգամ հիշատակվում են Մար Իսխակ կաթողիկոսի 410 թ. ժողովի որոշումներում³⁸: Այդ առումով Ափրահատի գործերն ուսումնասիրողներից Ռիչարդ Քոնոլին կարծում է, որ «Պարսիկ Իմաստունի հայացքները հետնիկիական են, բայց եւայնպես դրանք անկախ են եւ ազդված չեն նիկիական եզրաբանությունից, դրանց մեջ թաքնված հավատքի խոստովանությունը կարող է որակվել որպես հականիկիական»³⁹:

Ինչպես վերելում նշեցինք, Ափրահատի գործերում Նիկիայի Տիեզերաժողովի սկզբունքային ձեւակերպումներ չեն հանդիպում, ինչպիսիք են՝ «Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ» կամ «յէութենէ Հաւր»: Ափրահատը Քրիստոսին անվանում է Աստված, սակայն նրա ջատագովությունն ուղղված է հրեաների, ոչ թե արիոսականների դեմ: Հրեաները քրիստոնյաների դեմ առաջ են քաշում այսպիսի քննադատություն.

«Դուք երկրպագում եք եւ ծառայում եք [մի] մարդու, որը ծնվել է եւ խաչվել, եւ դուք անվանում եք մարդու որդուն Աստված, եւ չնայած Աստված չունի ոչ մի զավակ, դուք ասում եք, թե այս խաչյալ Հիսուսն Աստծու որդին է»⁴⁰:

Ափրահատն իր քրիստոնյա եղբայրներին դիմելիս հակադարձում է հրեաների այս մեղադրանքին՝ ասելով.

«Բայց սրա մասին, սիրելիներս, ինչքանով որ կարող եմ, եւ ինձ ներում է իմ անկարողությունը, եւ ձեզ կբացատրեմ, որ հասկանալով (ասելով), որ Նա Մարդու Որդի է, միեւնոյն ժամանակ փառաբանում եմք նրան եւ կոչում եմք Աստված եւ Տեր, մենք ոչինչ արտաոց չենք անում եւ ոչ էլ նրան ինչ-որ անսովոր անվամբ եմք կոչում, որն իրենք՝ (այս. հրեաները. – Ն. Յու.) էլ չէին օգտագործելու: Մեզ համար, իհարկե, նշմարիտ է, որ Հիսուս մեր Տերն է եւ Աստված, Աստծու Որդի, Թագավոր է եւ Թագավորի Որդի, Լույս է Լույսից, Արարիչ եւ Խորհրդական, Ուղղորդող եւ Ճանապարհ, Փրկիչ եւ Հովիվ, Ժողովող եւ Դուռ, Մարգարիտ եւ Ճրագ ու էլի ուրիշ անուններով էլ է

³⁸ Տէս J. – B. CHABOT, Synodicon Orientale ou Recueil des Synods Nestoriens, Paris, 1902, էջ 17–36:

³⁹ Տէս R. H. CONNOLLY, The Early Syriac creed, Cambridge, 1906, էջ 202:

⁴⁰ «Աստծու Որդի Քրիստոսի մասին 17-րդ թախավիթա», տես W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 332:

նա կոչվում: Այժմ մենք ամեն ինչ մի կողմ կթողնենք եւ կապացուցենք, որ Նա Աստծու Որդի է եւ Աստված է՝ եկած Աստծուց»⁴¹:

Ափրահատի քրիստոսաբանության ուղղափառությունը գիտնականների շրջանում բանավեճի առարկա է դարձել: Այսպես՝ Գրիլմեյերն առաջիններից էր, որը կարծում էր, որ Ափրահատի քրիստոսաբանությունը «ենթադասական-աստճանակարգային (Subordinationist)» է⁴²: Այնուհետեւ, Վիլհելմ Պետերսենը պնդում էր, որ Ափրահատի քրիստոսաբանությունը ե՛ւ «ենթադասական» է, ե՛ւ «ամոթալի»⁴³: Պետերսենը իր մի հոդվածի վերջում հավելում է. «Հաշվի առնելով այս ապացույցները, դժվար է փաստել, որ Ափրահատի քրիստոսաբանությունը «ուղղափառ» է Ընդհանրական Եկեղեցու չափանիշներով, ճիշտ այնպես, ինչպես դժվար է փաստել, որ դա հրեաների դեմ է գրվել (ad hominem), եւ ուրիշ ոչինչ: Ափրահատի քրիստոսաբանությունը «մաքուր սեմական» քրիստոսաբանություն է, որն իսկապես անկախ է Նիկիայից եւ հունահռոմեական քրիստոսաբանությունից անկախ է զարգացել: Ափրահատի քրիստոսաբանությունը «ուղղադավան» է, այսինքն՝ «նորմատիվ» – հուդայական-քրիստոնեական քրիստոսաբանություն: Ափրահատի քրիստոսաբանության նշույլներ կարելի է գտնել Հուստինոս Վկայի մոտ, իսկ նրա զգացմունքները, արտահայտությունները եւ օրինակները արձագանքում են իրեն ժամանակակից Կեղծ-Կղեմեսական «Ստրոմատաներում» (Պատառիկք, Խայտաբղէտք): Ափրահատի քրիստոնեությունը կարելի է անվանել «ունիկում» միայն այն տեսանկյունից, որը հելլենիստական եւ նիկիական աստվածաբանությունը ենթադրում է որպես նորմատիվ, եւ որը աչք է փակում ավելի վաղ աղբյուրների վրա, ինչպիսիք են Հուստինոս Վկան կամ Կեղծ-Կղեմեսը: Ափրահատի գործերը, Ընդհանրական Եկեղեցու տեսանկյունից, «ուղղափառություն» մկրտելու ողբերգությունը երկակի է: Առաջինը՝ այն անտարբերություն է ցուցաբերում Ափրահատի առաջ բերած թեզերի հանդեպ, որովհետեւ այդ դեպքում խեղաթյուրվում է նրա գրված-

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 332–333:

⁴² Տե՛ս A. GRILLMEIER, *Christ in the Christian Tradition*, Vol. 1: From the Apostolic Age to Chalce don (451), 2nd ed., Atlanta: John Knox Press, 1975, էջ 215:

⁴³ Տե՛ս W. L. PETERSEN, "The Christology of Aphrahat, the Persian Sage: An Excursus on the 17th Demonstration", VC 46, no. 3 1993, էջ 241–256:

քի տառը: Երկրորդը՝ այն գայթակղում է ընթերցողին՝ բաց թողնելու Ափրահատի առաջարկած ամենակարեւոր տեղեկությունները՝ մասնավորապես ասորի քրիստոնյաների դավանած վաղ քրիստոսաբանությունը եւ այն հարստությունը, որը եկել է սեմական կամ հրեական քրիստոնեությունից»⁴⁴:

Վերջերս Ա. Կոֆսկին եւ Ս. Ռուզերը հանգամանալից ուսումնասիրել են Ափրահատի քրիստոսաբանությունը եւ եկել են եզրահանգման, որ Ափրահատի քրիստոսաբանությունը նիկիական չէ եւ թերի է Ընդհանրական Եկեղեցու քրիստոսաբանությունից⁴⁵ : Սակայն քիչ չեն նաեւ Ափրահատի քրիստոսաբանությունը «ուղղափառ» համարող աստվածաբանները: Այսպես Զ. Էդվարդ Վոլտերսը իր մի հոդվածը եզրափակում է հետեւյալ մտքով. «Ափրահատի քրիստոսաբանությունը համաբնագրային է, աստվածաշնչյան է եւ ուղղափառ է: Այն համաբնագրային է, քանի որ Ափրահատը մտահոգված էր քրիստոսաբանական հարցերով այնքանով, որքանով որ իր համայնքին էր վերաբերում: Այն աստվածաշնչային է, քանի որ Ափրահատը հիմնավորում է քրիստոսաբանության մասին իր փաստարկները Սուրբ Գրքով, եւ նա փորձում է սուրբգրային հատվածներով հյուսել իր քրիստոսաբանական պատկերացումները: Եւ այն ուղղափառ է, քանի որ նա չի հակադարձում նիկիական քրիստոսաբանությանը, դրա հիմքում դնում է պատմական Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի դրվագները»⁴⁶: Ակնհայտ է, որ Ափրահատի ժամանակ եւ իր ապրած տարածքում կարիք չկար այդքան ծավալվելու քրիստոսաբանության շուրջ, քանի որ այնտեղ դեռ չէր հասել արիոսականությունը:

Հետազոտողներին հուզել է նաեւ 6-րդ՝ «Ուխտի որդիների» թախվիթայի բովանդակությունը, որտեղ Ափրահատը խոսում է Քրիստոսի «կենդիսի» (հունարեն՝ ΚΕΝΩΣΙΣ, «ունայնացում», Փիլ. Բ. 7–8) մասին: Ըստ Ֆրիդրիխ Լոֆսի՝ այս թախվիթայում խոսվում է «պատմական Հիսուսի» մասին, ոչ թե նախագոյ Որդու մասին: Ավելին՝ Ափրահատի վարդապետության շրջանակներում հնարավոր չէ խոսել Քրիստոսի նախագոյության մասին՝

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 250–251:

⁴⁵ Տե՛ս A. KOFISKY and S. RUZER, “Logos, Holy Spirit and Messiah: Aspects of Aphrahat’s Theology Reconsidered”, OCP 73, no. 2, 2007, էջ 347–378:

⁴⁶ Տե՛ս J. EDWARD WALTERS, Son of Man, Son of God, The Old Testament as Authoritative Scripture in the Early Churches of the East, Edited by Vahan S. Hovhannessian, Peter Lang Publishing, 2009, էջ 17:

որպես մարդեղությանը նախորդող հիպոստասի, քանի որ ի սկզբանե Որդին գոյություն ուներ որպես լոկ Հոր հոգի եւ Նրանից անջատ չէր⁴⁷; Լոֆ-սի տեսակետը հերքել է Իգնասիո Օրտիս դե Ուրբինան, ըստ որի՝ Ափրահատն ընդունում էր «communicatio idiomatum» (բնությունների համակեցությունը) եւ չարչարանքները վերագրում աստվածային Սուբյեկտին⁴⁸: Պարսիկ Իմաստունը ուղղակիորեն մատնանշում է, որ Կենսատուն, Բարձրյալը, Աստված եւ Աստծու Որդին խոնարհեցրեց Իր վեհությունը եւ ընդունեց «ծառայի կերպարանք» (Փիլ. Բ. 7–9): Անկասկած, «կենոզիսի» Սուբյեկտը Կույսից ծնված նախահավիտենական Աստծու Որդին է⁴⁹:

Ըստ Ափրահատի՝ Աստված գործում է փրկության պատմության մեջ, եւ Նրա գործիքները լինում են մարդիկ, ժողովուրդներն ու թագավորները: Տեսնելով իր ներկայությունը դրանց մեջ՝ Աստված անվանում է նրանց այնպես, որ նրանց եւ Աստծու միջեւ երեւա այդ կապը: Ափրահատը կարծում է, որ եթե արդարներին կարելի է աստվածություն անունը կցել, եթե Իսրայելը անվանվում է առաջնեկ կամ անդրանիկ, հեթանոսական թագավոր Նաբուգոդոնոսորը կոչվում է Արքաների Արքա, եթե մարդու ծնունդը Աստծու մտքի հետեւանքն է, ապա առավել եւս Քրիստոս իրավունք ունի կոչվելու Աստված, Արքա, Որդի եւ Անդրանիկ: Դա Ափրահատի տրիպարանությունն է⁵⁰: Ափրահատի համար Քրիստոս հավիտենապես մարդացած Աստծու Որդին է: Երբ թախվիթայում Ափրահատը գրում է.

«եղբայր իմ, մեր Կենսատուից օրինակ վերցնենք, Որը, լինելով հարուստ, Իրեն աղքատացրեց, եւ լինելով Բարձրյալ՝ նսեմացրեց Իր մեծությամբ, ունենալով բնակության վայր բարձունքներում՝ շուներ Իր գլուխը դնելու տեղ, եւ պատրաստվելով ամպերի վրայով գալ՝ մտավ Երուսաղեմ ավանակի վրա, եւ լինելով Աստված եւ Աստծու Որդի՝ ընդունեց Իր վրա ծառայի կերպարանք»⁵¹:

Ինչ վերաբերում է մարմնավորման գաղափարին, ապա միանշանակ այստեղ եւս Ափրահատի տեսակետը ուղղադավան է եւ սուրբգրային: Ավե-

⁴⁷ S^{ku} F. LOOFS, Die trinitarischen und christologischen Anschauungen des Aphraates // Idem., Theophilus von Antiochien «Adversus Marcionem» und die anderen theologischen Quellen bei Irenaeus. Leipzig, 1930. էջ 278–279 (Texte und Untersuchungen; 46/2):

⁴⁸ S^{ku} I. ORTIZ DE URBINA, Die Gottheit Christi bei Afrahat. Roma, 1933. էջ 78–79:

⁴⁹ S^{ku} H. СЕЛЕЗНЕВ, Христология Ассирийской Церкви Востока, Москва, 2002, էջ 29:

⁵⁰ Նույն տեղում:

⁵¹ «Ուխտի մանուկների մասին Երբ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 118:

լի հստակ՝ Ափրահատը հաճախ օգտվում է վաղասորական վարդապետական գաղափարից, այն է՝ «մարմնով զգեստավորվելը»՝ «լվաշ փաղոս»։ Նա մեջբերում է Հովհաննեսի Ավետարանի նախաբանից հատված. «Բանը մարմին դարձավ եւ բնակվեց մեր մեջ»⁵²։ Ափրահատն այստեղ խոսում է Քրիստոսի մարդեղության եւ նախագոյության մասին։ Լոգոսի «մարմին հագնել»-ը Ափրահատի աստվածաբանության մեջ մարդու փրկագործության համար կարեւոր դեր ունի։ Իր տեսակետը կառուցելով Պողոս առաքյալի՝ Քրիստոս՝ որպէս երկրորդ Ադամ գաղափարի վրա՝ Ափրահատը Քրիստոսի մարմնավորումը դիտարկում է իբրեւ մի հնարավորություն, որով մարդկությունը կարող է վերականգնել փառքով զգեստավորվելու հնարավորությամբ, որն Ադամը կորցրեց մեղսագործության հետեւանքով։ Քրիստոսի մարմնավորումը սերտորեն կապված է թե՛ մկրտության, թե՛ հարության հետ այնպես, որ Քրիստոսի մարդեղությամբ (incarnation) նրա մկրտությունը եւ հարությունը հնարավոր է դարձնում մարդկային ողջ ցեղի համար հարությունը՝ մկրտության միջոցով.

«Հալածված Հովսեփը հետապնդվող Հիսուսի նախապատկերն է, Հովսեփի հայրը իրեն հագրեց գունավոր հանդերձանք, Հիսուսի Հայրը իրեն հագրեց Մարիամից /վերցված/ մարմին, Հովսեփի հայրը իրեն սիրեց մյուս եղբայրներից ավելի, եւ Հիսուս իր Հոր թանկ եւ սիրելի Ուղիքն էր»⁵³:

Այստեղից երեւում է, որ այնպես, ինչպես Քրիստոս, հագնելով ադամական մարմինն, իր մահվամբ փառավորեց այդ մարմինը Հարության ժամանակ, այդպես էլ հարություն առած հավատացյալները «կհագնեն երկնային մարմին եւ հոգեւոր կերպարանք»⁵⁴:

Երբ Ափրահատը խոսում է մարմնավորման մասին, պետք է նկատի ունենալ նրա՝ «քյանա» բառի գործածումը, որը հաճախ թարգմանված է որպէս «բնություն»։ Քլինը պնդում է, որ այս եզրը չի կարելի համարել հունարեն φύσις-ին համարժեք եզր⁵⁵։ Ըստ երեւույթին՝ Ափրահատն այս եզրը

⁵² Տէս A. KOFISKY and S. RUZER, “Logos, Holy Spirit and Messiah”, 350:

⁵³ «Հալածանքների մասին 21-րդ թախվիթա», տէս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 403–404:

⁵⁴ «Հարության մասին 8-րդ թախվիթա», տէս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 154:

⁵⁵ Տէս A. F. J. KLIJN, The Word kejān in Aphraates, Vigiliae Christianae, Vol. 12, no. 2, 1958, էջ 66:

փոխառել է Նոր Կտակարանից եւ Սողոմոնի Երգ Երգոցից: «Քյանա» բառը «կուն» արմատից է, որը նշանակում է «լինել», «գոյություն», «կեցություն»: Մի շարք գիտնականներ «քյանա» բառը թարգմանում են որպես «վիճակ», «կացություն», «տեսակ», «ստատուս», «հատկություն», «դրություն»: Սակայն Ափրահատի խոսքում «քյանա» բառը փոփոխական է: Ուստի չի կարելի ենթադրել, թե արդյոք Ափրահատը ունեցել կամ չի ունեցել այդ եզրի հստակ թարգմանություն, երբ նա օգտագործել է «քյանա»-ն, որովհետեւ տարբեր տեղերում այն տարբեր իմաստ է արտահայտում: Այս տարբերություն պատճառը պետք է փնտրել հունական եւ սեմական լեզվամտածողության տարբեր ընկալումների մեջ: Հունարենում «լինելը» իրական իրողություն է, միշտ ներկա, իսկ սեմական աշխարհում՝ ինչ-որ բանի գործողություն է կամ ինչ-որ բանի գործողության հետեւանք: Ափրահատի «քյանա» կենտրոնական հասկացության շուրջ են ձեւավորվում Արեւելքի Ասորական Եկեղեցու հետագա աստվածաբանական զարգացումները, եւ իր օգտագործած կերպարներն ու սահմանումները հետագայում ընկնում են իր Եկեղեցու աստվածաբանական եզրաբանության հիմքում:

Խոսելով Քրիստոսի շարժարանքների եւ մահվան մասին՝ Ափրահատը չի ընդարձակվում, թեեւ հստակ ցույց է տալիս, որ Հիսուս իրականում կրել է մահը: Ափրահատը գրում է.

«Եւ երբ Հիսուս՝ մահն սպանողը, եկավ եւ հագավ Ադամի սերմից մարմին, նա խաչվեց իր մարմնով եւ ճաշակեց մահը»⁵⁶:

Ափրահատի համար հստակ է, որ իրականում Հիսուսն էր, Որը կրեց շարժարանք իր սեփական մարմնով եւ մահացավ: Հաշվի առնելով Ափրահատի տեսակետը մարմնավորման եւ փրկագնման վերաբերյալ՝ զարմանալի չէ, որ նա հղում է անում Հիսուսի մահվանը՝ ավելի հաճախ նկատի ունենալով դրա փրկագործական բնույթը⁵⁷: Օրինակ՝ նա ասում է. «Իր մահվամբ Նա (իմա՝ Հիսուս,– Ն. Յու.) մեր մահկանացու [բնույթի համար] կյանքը վերականգնեց»⁵⁸:

Ափրահատը Քրիստոսի շեղ էջքի, մահը պարտություն մատնելու

⁵⁶ «Ողկույզի մասին 23-րդ թախվիթա», տես W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 421:

⁵⁷ Տես J. EDWARD WALTERS, Son of Man, Son of God, էջ 16:

⁵⁸ «Սիրո մասին 2-րդ թախվիթա», տես W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 41:

Եւ շեռլի նողկալիութեան մասին խոստում է 21-րդ թախվիթայում: Նա ակնհայտորեն ընդունում է հավատում է, որ մահից հետո Հիսուս իջավ շեռլի եւ հաղթեց մահվանը: Նա պնդում է, որ ճիշտ այնպես, ինչպես Հովսեփի եղբայրները նրան գցեցին փոսի մեջ, նույնպես էլ Հիսուսի ժամանակակիցները նրան ուղարկեցին մահվան գիրկը⁵⁹: Մեկ այլ տեղ Հիսուսի շեռլի իջնելը համեմատում է Դանիելի՝ առյուծների գուբն իջնելու հետ⁶⁰: Ավելին, Ափրահատը գրում է. «Երբ մեր Փրկիչն իջավ մահվան վայր, նա հարուստ թշուղի տվեց շատերին»⁶¹: Մեկ այլ տեղում էլ նա ասում է. «Քրիստոս դուրս բերեց բանտարկյալներին մթությունից»⁶²: Սրա վերաբերյալ Պ. Բրունսը եզրակացնում է. «Սա Մեսիայի փրկութեան արարի գագաթնակետն է»⁶³:

Ափրահատի աստվածաբանութեան ուղղափառութեանն ավելի հստակ պատկերացնելու համար մեջբերենք նրա թախվիթաներից մի քանի հատված՝ հաշվի առնելով նաեւ ասորերեն բնագրի կարելորութեանը.

1. «Նա Անդրանիկ Որդին է՝ Մարիամից ծնվածը: Եկե՛ք ընդունենք Նրա փոքրությունը, որպեսզի մենք կրկին ցնծանք Նրա մեծության մեջ: Եւ նա է, որ չարչարվեց եւ ապրեց (կրկին) եւ համբարձվեց երկինք: Եկե՛ք ճշմարտապես հավատանք Նրան, որպեսզի կարողանանք ընդունել Նրա գալուստը, եւ նա է մեռելների եւ կենդանիների Դատավորը, Որը նստում է գահին եւ դատում է բոլոր սերունդներին»⁶⁴:
2. «Բայց մեզ համար մենք հաստատում ենք, որ Հիսուս Աստված է, եւ Աստծու Որդի»⁶⁵:
3. «Այս հակիրճ փաստարկը եւ գրել եմ քեզ համար, սիրելի՛ս, որպեսզի դու պաշտպանվես հրեաներից այս հարցում, երբ նրանք ասեն, որ Աստված Որդի չունի, եւ այն մասին, որ մենք կոչում ենք նրան Աստված, Աստծու Որդի եւ Թագավոր եւ բոլոր արարածներից առաջ ծնվածը»⁶⁶:

⁵⁹ «Հալածանքների մասին 21-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 401:

⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 410:

⁶¹ «Ուխտի մանուկների մասին 6-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 110:

⁶² «Հալածանքների մասին 21-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 409:

⁶³ S. P. BRUNS, Das Christusbild Aphrahats des Persischen Weisen, The Journal of Theological Studies, Oxford University Press, 1991, էջ 154:

⁶⁴ «Ընդհանրական ուղերձի մասին 14-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 289:

⁶⁵ «Աստծու Որդի Քրիստոսի մասին 17-րդ թախվիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 339:

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 344:

4. «Թեև Նա Աստուած է եւ Աստուծո Որդին, սակայն Նա վերցրեց ծառայի կերպարանքը»⁶⁷:
5. «Նա մեր Կենսատուն է, մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսը, Որը եկավ եւ զգեստավորվեց մեր մարդկությանը, շարչարվեց եւ փորձվեց մարմնով, որը Նա վերցրեց մեզանից»⁶⁸:
6. «Հովսեփի հայրը նրան հագցրեց քահանայական թիկնոց, իսկ Հիսուսի Հայրը նրան հագցրեց մարմին Կույսից»⁶⁹:
7. «Եւ երբ Հիսուս՝ մահը սպանողը, եկավ եւ Աղամի սերնդից մարմին հագավ, եւ նրա մարմնով խաչվեց եւ ճաշակեց մահը, եւ երբ նա (մահը.– Ն. Յու.) հասկացավ, որ Ինքն եկել է իր մոտ, ցնցվեց իր տեղից եւ վրդովվեց, երբ տեսավ Հիսուսին»⁷⁰:
8. «Քանի որ Մոսթֆեն փորձ հագավ եւ նստեց /մոխրի մեջ/, նա սրից փրկեց Եսթերին եւ նրա ժողովրդին, եւ քանի որ Հիսուս մարմին հագավ եւ խոնարհեց Ինքն իրեն, Նա մահից ազատեց Եկեղեցին եւ նրա զավակներին»⁷¹:
9. «Քանզի մեր Տերը շարչարվեց, հարություն առավ եւ այլեւ չի մեռնելու»⁷²:
10. «Քրիստոս չբախտվեց, բարձրացավ հենց շեղի միջից եւ ապրեց /կրկին/, եւ հարություն առավ երրորդ օրը»⁷³:
11. «Հովսեփի եղբայրները նրան զցեցին փոսի մեջ, եւ Հիսուսի եղբայրները Նրան ուղարկեցին մահացածների տեղը»⁷⁴:
12. «Երբ մեր Փրկիչն իջավ մեռյալների տեղը, Նա արագորեն շատերին բարձրացրեց /այնտեղից/»⁷⁵:
13. «Բայց Քրիստոս չի ընկել, որովհետեւ Նա երրորդ օրը հարություն առավ»⁷⁶:
14. «Մովսեսը լեռը բարձրացավ եւ այնտեղ մեռավ, եւ Հիսուսը երկինք բարձրացավ եւ իր Հոր աջ կողմում նստեց»⁷⁷:
15. «Եղիան պտտահողմով երկինք վերցվեց, իսկ մեր Փրկիչը համբարձվեց եւ իր Հոր աջ կողմում նստեց»⁷⁸:

⁶⁷ «Ուխտի մանուկների մասին 6-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 118:

⁶⁸ «Պահճի մասին 3-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 59:

⁶⁹ «Հալածանքների մասին 21-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 403:

⁷⁰ «Մահվան եւ վերջին օրերի մասին 22-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 421:

⁷¹ «Հալածանքների մասին 21-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 413–414:

⁷² «Պասեքի մասին 12-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 229:

⁷³ «Աստծու Որդի Քրիստոսի մասին 17-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 342:

⁷⁴ «Հալածանքների մասին 21-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 404:

⁷⁵ «Ուխտի մանուկների մասին 6-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 124:

⁷⁶ «Պատերազմների մասին 5-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 86:

⁷⁷ «Հալածանքների մասին 21-րդ թխավիթա», տե՛ս W. WRIGHT, The Homilies of Aphraates, էջ 406:

⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 409:

5. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով՝ ընթերցելով Ափրահատի գործերը եւ քննելով նրա քրիստոսաբանական հայացքները՝ կարելի եզրակացնել, որ վերջինիս երկերը ցանկալի է չդիտարկել հունական եւ լատինական կամ որեւէ այլ ոսպնյակով եւ փորձել ուսումնասիրել նրա հայացքները սեմական լեզվամտածողության տեսանկյունից, որից հետո նոր իրապես գնահատել հեղինակի քրիստոսաբանությունը: Ափրահատի քրիստոսաբանական հայացքները հիմնված են աստվածաշնչային տեղիների, ոչ թե քրիստոսաբանական վեճերի, փիլիսոփայական մտակառուցումների եւ հակաճառաբանական քարոզչության վրա: Այդ հայացքները հարկ է մեկնաբանել Դ. դարի ասորական եկեղեցական հարաբերությունների եւ մտածողության շրջանակում, ոչ թե հետագա դավանաբանական ձեւակերպումների լույսի ներքո: Այս առումով, Ափրահատի ասորերենով պահպանված ժառանգության հետագա ուսումնասիրությունը կարող է էական ներդրում ունենալ վաղքրիստոնեական աստվածաբանության բազմազանության ավելի հավասարակշռված ըմբռնման գործում:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Պարսիկ Իմաստուն, Արեւիլի Ասորական Եկեղեցի, թախվիթաներ, քրիստոսաբանություն, Նիկիայի Տիեզերաժողովի կանոններ, «Կենդիս», մարդեղություն, սեմական լեզվամտածողություն:

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена исследованию христологических взглядов Афраата «Персидского Мудреца» (ок. 280–345 г.), одного из видных ранних отцов Ассирийской церкви Востока, на основе его сборника «Тахвياته». Автор рассматривает биографию Афраата, сирийский оригинал его трудов и их древнеармянский перевод, который долгое время ошибочно приписывался Иакову Низибийскому. В статье показывается, что христология Афраата развивалась независимо от греко-римского и никейского влияний и носит исключительно библейский и семитский характер. Анализируя подходы Афраата к боговоплощению,

страданиям, сошествию в Шеол и воскресению Христа, делается вывод о том, что его богословие следует рассматривать и оценивать в контексте сирийского мышления IV века и семитской языковой ментальности.

SUMMARY

This article is dedicated to the study of Christological views of Aphrahat the “Persian Sage” (c. 280–345), one of the prominent early fathers of the Assyrian Church of the East, based on his collection of “Demonstrations”. The author examines Aphrahat’s biography, the original Syriac text of his works, and their ancient Armenian translation, which was erroneously attributed to Jacob of Nisibis for a long time. The article demonstrates that Aphrahat’s Christology developed independently of Greco-Roman and Nicene influences and has a purely biblical and Semitic character. By analyzing Aphrahat’s approaches to Christ’s incarnation, passions, descent into Sheol, and resurrection, it is concluded that his theology should be considered and evaluated within the context of the fourth-century Syriac thought and Semitic linguistic mentality.

